

A magyar nadrág formaváltozása

Dr. habil. Kisfaludy Márta, Hottó Éva
Óbudai Egyetem

Kulcsszavak/Keywords:

Férfi öltözet, magyar nadrág, nadrágszabás, szabásminta
Men's clothing, Hungarian trousers, trousers style, cut-pattern

A férfiöltözetek egyik fő ruhadarabja a nadrág, amelynek jellemzően csak a szára volt látható a felette viselt hosszabb kabát és a lábbeli közötti részen. A 16. sz. második felétől a 19. sz. végéig a magyar nadrág szabása eltért a más nemzeteknél általánosan használt formáktól, ezért is szerepel már a céhes szabók mintakönyveiben ezzel a megkülönböztetett jelzővel. Ennek a kevésbé látható ruhadarabnak a formája hosszú időn keresztül viszonylag állandó volt, külső megjelenése elsősorban a díszítésben változott. Közel azonos sziluettjének megtartása mellett azonban a szabásforma változásának lassú folyamatát figyelhetjük meg. Jelen tanulmány a magyar nadrág szabásmintájának formai változását mutatja be. A szabás változása pedig a látványos díszítések elhelyezéseit is meghatározza.

1. Történeti áttekintés

1.1. A magyarokra jellemző nemzeti öltözetdarabok kialakulása

A magyar rendi társadalom szereplőinek öltözete a nyugat-európai nemzettársakétól eltérően alakult. A 16. sz. első negyedének végén kialakult a következő századok férfiöltözete, mely alapjaiban keleties elemeket tartalmazott, de a magyarság olyan egyéni módon alakította saját ízléséhez, hogy látványosan eltért más népek ruházatától. Ezt a viseletet egész Európa magyar viseletként ismerte és alapformáihoz nemzetünk századokon át ragaszkodott. [1][2]

A férfiöltözet főbb darabjai minden társadalmi osztálynál megtalálhatóak voltak, csak textilanyaguk és díszítésük változott viselőjük rangjától függően. Három fő részből állt: a nadrágból, a dolmányból, és a felette viselt mentéből. Az öltözet kiegészítésére fejfedőként süveg, lábbeliként csizma vagy bokacipő tartozott [3][4] (1. ábra).

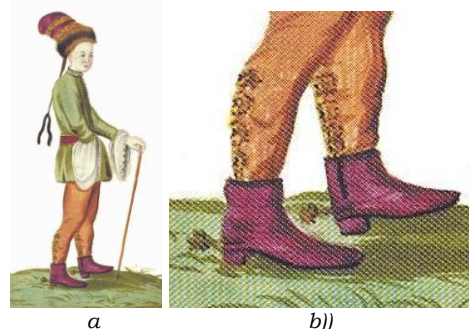
1. ábra. Gróf Eszterházy Miklós képmása

A vizsgált időszakban az egyes öltözetdarabok formájának folyamatos változását figyelhetjük meg. A mente és a dolmány esetében, azonos időben többféle típus is divatban volt, ugyanakkor a nadrág formája viszonylag állandó maradt [5]. Ennek az időszaknak a nyugat-európai férfiviselete rendkívül változatos és sokféle volt. Az alsó lábszárat takaró ruhadarabok esetében jelentős

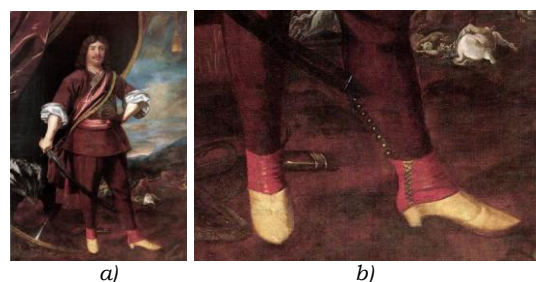
változás figyelhető meg. A harisnyával viselt buggyos, bő, térdig érő nadrágoktól a szűk térdnadrágon keresztül a hosszú szárú pantallóig sokféle típus előfordult.

1.2. A magyar nadrág formai kialakítása és díszítése

A magyar nadrág a lábszárakon szűk, testre szabott. Derékon szíjjal erősítették meg, szárait a lábbelibe húzták. A nadrág bő derekát a visszahajtott derékrészbe fűzött övvel kötötték meg. A szűk száruk fél lábszárig fel voltak hasítva, hogy bele lehessen férti, és többnyire ezüstből készült kapcsokkal zárták (2., 3. ábra). A szárukra alul gyakran talpalót varrtak, ezek megakadályozták a száruk felcsúszását. [5][6]

2. ábra. Fiatall magyar gróf és a ruházat részlete [1]

3. ábra.
Zrinyi Péter. 1650 körül és a festmény részlete
(Magyar Nemzeti Múzeum)

A 16. században a nadrágon nem volt díszítés. Rendszerint kis rész látszik belőle a hosszú dolmány aljától a bőrcapca, vagy a csizmaszár széléig [3]. A nadrág eleje derékrészénél egy-egy hasítékot vágtak. Ez az ún. *ellenzőrész* lehajtható, alatta a nadrágot a későbbi változatoknál az alátétre varrt gombzáródás tartotta össze. A dolmány rövidülésével előtérbe került a nadrág díszítése, ami eleinte az ellenző himzett szegélyezésében nyilvánult meg. A 18. század elején megjelentek a zsinórdíszítések. A nadrágon a zsinórozást mindkét száron az *ellenző* nyílásai mentén vezettek körbe és lefelé a combig, mint a szerint ún. *vitézkötés*ben varrtak fel. A vitézkötés a mentéről a

dolmányra, innen pedig a nadrág felső szárára is áttérjed. [6.][7]

A 18. században a lábszárakon szűk forma változatlan, azonban a nadrág egyre díszítettebbé vált. A szabók versenyeztek, hogy ki tud kacskaringósabb mintát formálni a keskeny zsinórból. A comb elején elhelyezkedő minta majdnem térdig terjedt [7]

A 19. században a magyar nadrág szabása a derék- és csípőrészekben a testet még jobban közelítette. Díszítése továbbra is az eleje ellenzónánál és annak meghosszabbított vonalán, valamint az oldal összevarrás vonalán, a farvarrás vonalához vezetve helyezkedett el (4. ábra). A század vége felé az elejehasíték átkerül a nadrág eleje középvonalára, az ellenző helyén azonban megmaradt a díszítés, de már funkció nélkül.

4. ábra. Barabás Miklós: I. Ferenc József, 1853

A magyar nadrág fő jellegzetessége, hogy szárait egy-egy darabból szabták és a lábszárak belső oldalán nincs szabásvonal. A huszárvisolet részeként is használt ruhadarab így kényelmesebb volt lovagláskor.[1]

A nadrág szárait az anyagra ferde irányban rajzolták fel és szabták ki. Egyes céhes mintakönyvekben látható a nadrágminta ferde irányú elhelyezése. Ez a szabásirány a szűk nadrágszárak esetében kedvező, mivel a

szövött anyagok 45 fokos, ferde láncfonalirányban nyúlnak legjobban, ezáltal biztosítani tudták a szűk forma testhezállóságát, és a viselés közbeni kényelmet is.

1.2. Anyagok, színek

A nadrágokat jellemezően különféle minőségű posztó szövetből készítették. Az uralkodók és az arisztokrácia tagjainak öltözeteinél a selyemszövetek sokféle változata is előfordult. A férfiak ruházatára az élénk színek voltak jellemzők, kedvelték a kék és a sötétebb vörös színeket. Inventáriumokban szerepelnek különböző tengerszín, olajszín, fügeszín, levendula- és violaszín ruhadarabok is. [1]

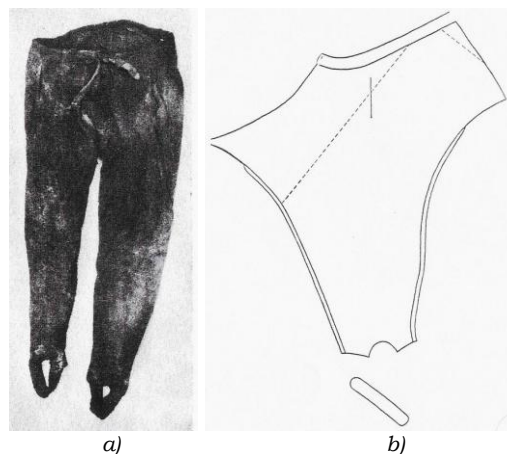
2. A magyar nadrág szabásformájának változása a 16. sz. második felétől a 19. század végéig

A magyar nadrág szabásának formája a korabeli leírások és képi ábrázolások alapján csak részben ismerhető meg. A szabás pontos megfigyelésére a fennmaradt ruhadarabok és szabásminta rajzok adnak lehetőséget.

2.1. Korabeli nadrágok

A régebbi korokban viselt nadrágokról rendkívül kevés tárgyi emlék áll rendelkezésünkre, de a 19. századtól kezdődően a múzeumok textilgyűjteményében már gazdagabb forrásanyag található. A nadrág, viselés közben jobban elhasználódik, mint egy felsőkabát, ezért érthető, hogy jóval kevesebb darab maradt meg.

Magyarországon a legrégebbi férfinadrág a 16. századból származik, ami a sárospataki plébániatemplom kriptá lelete. A nadrág a leírás szerint ellenző nélküli, derékban bővebbre szabott, szűk szárú csizmanadrág. A szárok egy-egy részből szabottak, varrása a nadrág szárán hátul fut végig. Dereka övvel behűzött. A bevágott zseb szélén zsinórszegés. A nadrág a 16. sz. második felének viseletére jellemző. (5. ábra) [8]

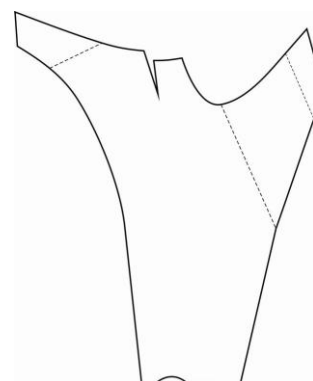
5. ábra.

Sárospataki kriptalelet. Nadrág és a nadrág szabásmintája [8]

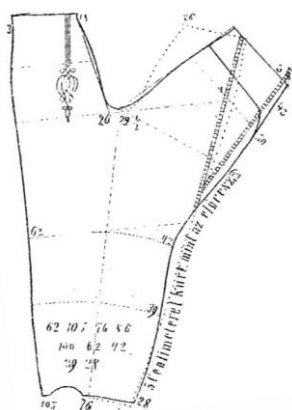
A magyarországi gyűjteményekben nem található 17. századi nadrág. A 18. századból a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében három hasonló szabású nadrágot is őriznek. Az egyik, jó állapotban megmaradt öltözetet tanulmányoztuk (6. ábra). A nadrág fő méreteinek, majd a szabásvonalak és egyéb részletek méreteinek aprólékos megmérése után készült el a szabásminta (7. ábra). A nadrágszár összevarrása a hátrész közepe (élvonal) és az oldal közötti részen helyezkedik el. A varrás az ülepnél a derék alatti részen ívesen összeér. A nadrágszár alul kapcsokkal záródik. Az eleje alja a lábfejnél íves, alul talpalóval összekapcsolt. A nadrágon jól megfigyelhetők az összevarrás- és toldásvonalak, valamint az alkatrészek láncfonal irányai, amelyek a selyemszövet szerkezetén is egyértelműen láthatók voltak. A nadrág díszítései az elején az ellenzőknél találhatók, valamint a nadrágszár összevarrási vonalán, az aljától a farvarrásig. A szaggatott vonallal jelzett toldási vonalak nem díszítettek.

6. ábra
Gróf Teleki Sámuel erdélyi
kancellár magyar öltözéke
(1770. k.) [4]

7. ábra
A „Teleki” nadrág
szabásmintája

8. ábra.

Magyar nadrág szabásrajza (1865) [9]

A 19. századból már több forrás áll rendelkezésünkre. A múzeumi nadrágok szabásán a korabeli szakkönyvekben található magyar nadrág szabásrajzának szerkezete figyelhető meg. [9] A nadrágszár ezeknél a nadrágoknál is egy darabból szabott, de az összevarrás vonala a külső oldalnál helyezkedik el (8. ábra). Az oldalvarrás az aljától felfelé zsinórdíszítéses, de a csipőnél ívesen elkanyarodik a farvarrás vonalához. A hátán elhelyezett díszítés az előző nadrágtípus szerinti, de ennél a nadrágszabásnál már nem a szabásvonalat takarja, csak imitálja azt a toldásrésznél. A nadrág eleje továbbra is az ellenzónél díszített, és ez akkor is megmarad, amikor a hasíték áthelyeződik az elejeközépre. [10] A szárak ferde láncfonal irányban szabottak. A század vége felé megfigyelhető a szabás irányának változása, a nadrágszár eleje oldalvonalra párhuzamos lesz a láncfonal iránnyal.

2.2 Mintakönyvek

A kultúrtörténet speciális, érdekes dokumentumai a céhes mesterek mintakönyvei, amelyeket Magyarországon Domonkos Ottó gyűjtött össze. [11] Ezekből a 17.–18. századi szabásformákra vonatkozóan kapunk információkat. Az ezt követő időszak nadrágmintáiról és szerkesztési módszeréről a korabeli szaklapokból és szabászati tankönyvekből tájékozódhatunk.

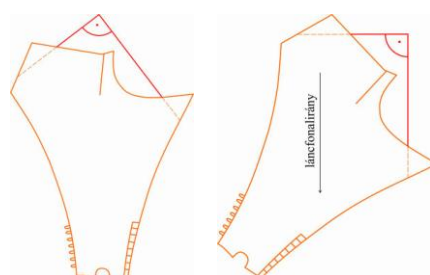
A korabeli dokumentumokban a ruhák szerkesztésére vonatkozó leírások nincsenek. A szabásmintarajzok csak az öltözetdarabok jellemző formáit rögzítik, egyszerű, kicsinyített, vonalas rajz formájában, méretdatok csak elvéve vannak feltüntetve rajtuk. Mivel a szabóságok egyedi méretekre dolgoztak, a kívánt szabásformát a megrendelő méreteihez kellett igazítaniuk. A nadrágminták összehasonlításához a beszkenelt rajzokat számítógépes CorelDRAW program segítségével átrajzoltuk. A mintakönyvek rajzait időrendi sorrendben, valamint az átrajzolt nadrágok eleje élvonalon meghajtott és szétnyitott rajzait az I. táblázat összesíti.

A szabásminta rajzokat megfigyelve a soproni és a pozsonyi (1762) nadrágmintán két-két varrási vonal látható, amelyek mintán túli meghosszabbításai egymásra merőlegest alkotnak (9., 10. ábra). Ez a szabás irányára, azaz az alapanyagon történő elhelyezésre enged következtetni. Ennek megfelelően, a szöveten elhelyezett nadrágszár a láncirányhoz képest elferdül, így az anyag nyúlása is a lábra történő formázását segíti. Ezt igazolja a sárospataki kriptalelet nadrágja és annak szabásmintáján berajzolt varrások (5. ábra).

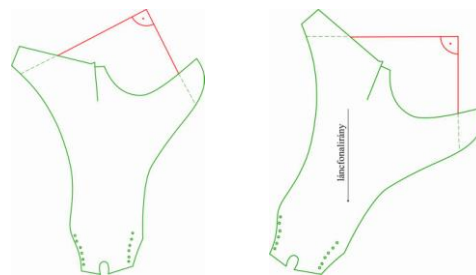
I. táblázat. Céhes mintakönyvek magyar nadrágmintái

Magyarországi céhes mintakönyvek [11]			Átrajzolt nadrágminták	
Mintakönyv helye, kiadási éve	Magyar nadrágszárak	Felirat	Élvonalon félbehajtvva	Szétnyitva
Pozsony, 1651		„5/4 Hosse”		
Sopron, 1679		„Der Ungerischen Hossen”		
Gyöngyös, 18. század második fele (*)		„Magyar nadrág al egy rőf 1 fertály.”		
Pozsony, 1762		„1½ Réfhosznak keletik 1½ Réfposzto. Matéria 3½ réf.”		

(*) A nadrág ábra, a gyöngyösi mintakönyv eredeti lapjának fotója.

1. ábra. A soproni nadrágszár toldása és a szabásirányba forgatott nadrágszár

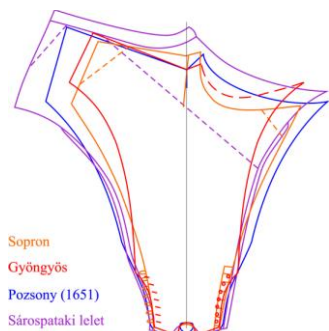

2. ábra. A pozsonyi (1762) nadrágszár toldása és a szabásirányba forgatott nadrágszár

2.3. A nadrág-szabásminták összehasonlítása

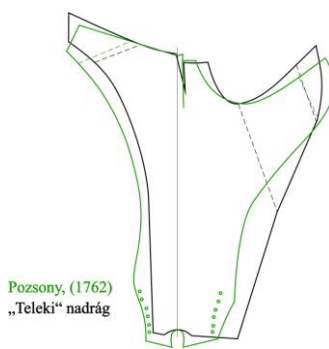
A nadrágok összehasonlításához a különböző méretű kicsinyített rajzokat közel azonos, 1:1 méretre kellett felnagyítani, majd az eleje élvonalnál egymásra helyezni. A kicsi minták felnagyított rajzai alapján a szabásformák hasonlóságai és eltérései megállapíthatók.

A pozsonyi (1651), a soproni, és a gyöngyösi mintakönyv szétnyitott szabásrajzai szerkezetileg azonosak, egymásra helyezve látványos hasonlóságot mutatnak a

11. ábra. 16.-18. századi elejei, élvonalon összerajzolt nadrág szabásminták

nyelmi többletet eredményez. A térdnél és attól lefelé, a nadrágszár, a lábszár formájához igazítható az össze-

12. ábra. A pozsonyi (1762) mintakönyv és a Teleki-nadrág elejeközépvonalon összerajzolt szabásmintái

varrás vonalának kel-
lő mértékű ívelésével, így ezen a részen egy testközeli sziluett alakítható ki, ami a korabeli ábrázolásokon is megfigyelhető. A nadrágszár alsó részén a hasíték kapcsolódik.

Az 1762. évi pozsonyi mintakönyvben szereplő magyar nadrágminta gróf Teleki Sámuel öltözetének nadrágjával analóg. A mintakönyvi rajzon a nadrág az eleje élvo-

nalnál szintén hajtott, azonban az élvonalra nem szimmetrikus. A szétnyitott szabásrajzokat elemezve hasonlóság állapítható meg az előző típusú szabásformához, de a nadrág összevarrási vonala a nadrágszár külső oldalához közelít. A hátrész íves szabása a nadrág térdvonal feletti részénél a testhez közelebbi formát eredményez (12. ábra).

A mintakönyvek szabásmintái és az ábrázolásokon megfigyelt részletek, valamint a múzeumi műtárgyak tanulmányozása alapján a magyar nadrág szabásvonalának változása a II. táblázatban összefoglalt gyártmányrajzokon követhető.

A nadrágformák hasonlóságai:

- a nadrágszár egy darabból szabott,
- a nadrágszár lefelé szűkül, az alsó lábszáron testhez közeli,
- a nadrágszár varrásának alsó részén hasítéknyílás található, amely kapcsolatokkal záródik,
- a nadrág aljára pántot, ún. talpalót varrtak,
- a lábszárak belső része varrás nélküli,

II. táblázat. A magyar nadrág szabásformájának változása

Időszak	16.-18. század	18. sz. második fele	19. század
Szabásminták			
Gyártmányrajzok: Előlnézet			
Hátulnézet			
Oldalnézet			

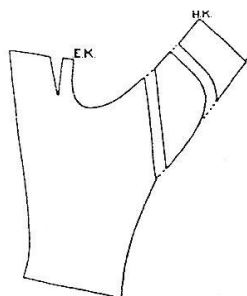
- az elején elhelyezett egy-egy hasítéknyílást, ún. ellenző fedi (a felvétel könnyítésére),
- derékon övvel rögzített,
- magasszárú bokacipővel, vagy csizmával viselték.

A nadrágformák különbségei:

- a nadrágszár összevarrása fokozatosan áthelyeződik a hátrész közepétől (élvonaltól) a külső oldalhoz,
- a szárok összevarrási vonalának ívelése megváltozik,
- a nadrág bősége derék- és csípőrészekben egyre szűkebb, testet közelítő,
- a szabás iránya megváltozik, a nadrágszár anyagra történő ferde irányú elhelyezését fokozatosan felváltja az eleje oldalvonalal párhuzamos felrajzolás,
- a nadrág hasíték nyílásain és összevarrás vonalán díszítés jelenik meg, majd egyre díszesebbé válik,
- a díszítések nem mindig a záródáshoz és a szabásvonalaknál helyezkednek el.

Összegezés

A viselettörténeti források fontos írásos emlékei a céhes szabásmintakönyvek, amelyekből a régi korok szabását tanulmányozhatjuk. A magyar nadrág hosszú időn keresztül a férfiviselet egyik fő ruhadarabja volt. A férfiöltözet egészét tekintve csak egy része látható a fellette viselt ruhák és a lábbelik közötti részen. A mintakönyvek rajzait és a fennmaradt régi ruhadarabok szabását megfigyelve és összehasonlítva kirajzolódnak a szabás változásának kevésbé látványos részletei, melyek magyarázattal szolgálnak az ábrázolásokon megjelenő látványra. A bemutatott magyar nadrág 19. századi változatának szabászati megoldását napjainkban is alkalmazzák, ami megfigyelhető a lovaglós és a népviseleti nadrágoknál (13. ábra).

13. ábra. Székely „harisnya” szabásrajza

Irodalomjegyzék

- [1] Oborni, T.-Tompos, L. -Bencsik, G.(2009): A régi Erdély népeinek képeskönyve. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest
- [2] Varjú E. (1939): A magyar viselet a középkor végén. In: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): Magyar Művelődéstörténet II. pp.485–508. (Budapest)
- [3] Höllrigl J. (1941): Magyar és törökös viseletformák a XVI-XVII. században. In: Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar Művelődéstörténet III. pp.359-365
- [4] F. Dózsa, K. (2012): A Magyar Divat 1116 éve; Absolut Media Zrt., ISBN 978 963 08 3065 2, Budapest
- [5] V. Ember M.(1966): Magyar viseletformák a XVI. és XVII. században, Folia Archeologica XVIII. pp.205-226.
- [6] Radvánszky B. (1986): Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I., Helikon, ISBN 963207607 9,Budapest..
- [7] Undi M. (1941): Uri- és népviselet a barokk korban.In: Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar Művelődéstörténet IV.pp.371-385
- [8] V. Ember Mária (1967): XVI-XVII. századruhadarabok a sárospataki kriptából, Folia Archeologica XIX. pp. 151-183.
- [9] Marmorstein S. (1865): A ruhaszabás mestreség tankönyve; Pest,
- [10] Tompos L. (2005): A diszmagyar; Magyar Mercurius, ISBN 96 386 4693 4, Budapest,
- [11] Domonkos O. (1997): A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838. Magyar Nemzeti Múzeum, ISBN 963 9046 13 2, Budapest,
- [12] Palotay G. (1937): A „harisnya” szabása Csik megyében; Néprajzi Értesítő XXIX. pp. 338-339.